
'Yön'ünü Ararken Yolunu Yitirmek

GÖKHAN ATILGAN

Giriş

Yön-Devrim Hareketi, en azından Cumhuriyet tarihinin, en dar ama en etkili aydın hareketlerinden biridir. Darlığı şundandır: Yalçın Küçük İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni analiz eden yazısında "dönemin aydınlarının çoğu kısa veya uzun süreli İttihatçılık yapmışlardır," der (1988: 1831). Benzer bir durum Yön-Devrim Hareketi için de geçerlidir. 1960'lar Türkiye'sinde, Yön-Devrim Hareketi'nin yayınlarında yazmayan, onun çeşitli örgütlerine girip çıkmayan aydın yok gibidir. Bununla birlikte, hayli geniş bir aydın topluluğunu kısa ya da uzun süreli etrafında toplayabilen akımı, bir eğilim olarak ortaya çıkışından siyaset sahnesinden fülen silinene kadar tek bir kişi temsil etmiştir: Doğan Avcıoğlu. Etki gücü açısından bakıldığında ise Türk siyasal hayatında Yön-Devrim Hareketi kadar etkili olabilmiş bir başka aydın hareketi yok gibidir. Bu, Yön-Devrim Hareketinin siyasal alanda varlık gösterdiği dönem boyunca Türkiye'nin belli başlı bütün siyasi akımları

açısından bir referans ve karşı-referans noktası olmasından kaynaklanır. Bu durum, önemli ölçüde bugün de geçerlidir. Fakat bir farkla: Yön-Devrim Hareketi, 27 Mayıs ve 12 Mart darbeleri arasında Türkiye sol hareketinin içindeydi ve buradaki konumuyla kimi sol akımları ideolojik olarak etkilemişti. Örneğin TİP gibi hareketler ise, kendi tezlerini *Yön’e* karşı geliştirmişlerdi. Bir başka anlatımla, o dönemde sosyalizm hakkında konuşan her kişi ya *Yön’e* paralel ya da ona karşı konuşuyordu. Ek olarak, Yön Hareketi, Türkiye’de sosyalist fikirlerin yaygınlaşmasında hatırı sayılır bir rol oynamıştı. Günümüzde ise, bu durum neredeyse bütünüyle değişmiştir. Yöncü tezler, Türkiye’nin bugünkü siyasal hayatında Marksizm ve sosyalizmle ilişkisi bakımından bir anlam taşımamakta, küreselleşme sürecine karşı “ulus devletçi kopuş” çizgisinin önemli kaynaklarından biri olmaktadır.

Türk siyasal hayatında bu denli etkili olabilen bir akım, elbette pek çok açıdan analiz edilebilir ve eleştirilebilir. Fakat bu çalışma belli başlı iki noktaya odaklanacaktır. Birinci bölümde, Yön Hareketinin az bilinen bir yanını, akımın bir eğilim olarak ortaya çıkışının aydınlatılmasına katkıda bulunmaya çalışacağım. Bu bölümde, bir yandan Yön Hareketinin kurucularının serüvenlerini birer iç metin olarak verirken bir yandan da bu kişilerin Demokrat Parti (DP) yönetimine karşı gelişen muhalefet hareketi içinde nasıl ve hangi kurumsal yüzeylerde biraraya geldiklerini göstereceğim. Daha çok olgulara dayanan bu bölümün sonunda, Yöncü tezleri kısa formülasyonlarla özetleyerek 27 Mayısla birlikte açılan yeni sürecin Yön-Devrim Hareketinin etkili olabilmesine nasıl imkân verdiğini belirtmeye çalışacağım.

İkinci bölümde ise, akımın hem varlık gösterdiği dönemdeki hem de günümüzdeki konumunu belirlemeyi deneyeceğim. Buradaki amacım, Yön Hareketinin 1960’lı yıllarda Kemalizm ile Marksizm arasında kurduğu pozitif ilişkinin sosyalist hareket üzerinde bir etki yaratmasına rağmen, bu tehlikeli ilişkiden devreden tezlerin günümüz siyasal mücadeleleri bakımından anti-Marksist ve anti-sosyalist bir kaynak haline dönüştüğünü sergilemek olacak. Dolayısıyla verdiğim örnekler, sadece Yön Hareketinin ne kadar etkili olduğunu kanıtlamak gibi bir amacın ötesinde bir anlam taşıyacak.

1-Yön Hareketinin Doğuşu

Bir siyasal akımın doğuşu için “an” saptaması yapmak mümkün değildir. O, önce bir “eğilim” olarak belirmeye başlamıştır. O nedenle, Yön-Devrim Hareketinin doğuşunu incelemeye çalışırken öncelikle onun bir eğilim olarak belirmeye başladığı tarihsel sürecin ve bu süreçte giderek bir eğilimi temsil etmeye başlayan kişilerin konumlarına ve görüşlerine bakılması gerekir. Bir aydın hareketinin doğuşu, ancak gerisindeki bu süreç ortaya konulduğunda anlaşılabilir.

1.1 Yön Hareketinin bir eğilim olarak belirişi

Yön Hareketinin bir eğilim olarak ortaya çıkışı, DP dönemine denk düşer. Bu yüzden, DP'nin yükseliş ve çöküşünü analiz etmeyi hedeflememekle birlikte, konuyla ilgili olduğu oranda bu dönemin siyasal özelliklerine kısaca değinerek başlamak yerinde olur.

Büyük toprak sahiplerinin ve tarım burjuvazisinin ticaret burjuvazisiyle birlikte Kemalist önderlikten kopuşunun siyasal bir ifadesi olarak DP, demokrasi ve kalkınma vaatleriyle işbaşına geldi. Bu vaatleri yerine getirebilmenin sadakatle bağlı olduğunu söylediği Kemalizmin ilkelerinin yeni bir yorumuyla mümkün olabileceğini öne süren DP, İkinci Dünya Savaşı dönemindeki aşırı yoksulluk ve buna eşlik eden baskıdan ötürü CHP iktidarından uzaklaşan geniş köylü kitlelerini ve kentlerdeki işçilerin önemlice bir bölümünü de arkasına alabilmisti. DP'nin iktidara geliş döneminde kalkınma ve demokrasi temaları etrafında birleştirdiği kesimler, bir kısım subaylar ve bazı sosyalist aydınları da kapsıyordu. İlk iktidar yıllarında attığı kimi demokratik adımlar ve iktisadi alandaki kayda değer gelişmeyle “popülist” bir halkçılık anlayışını birleştiren DP, bundan sonraki mutlak zaferinden emin görünüyordu. Fakat sonuç hiç de öyle olmadı. DP, on yıllık iktidarının sonuna geldiğinde bir baskı rejimi kurmaya yönelmiş, ülke ekonomisini iflas noktasına sürüklemişti.

Geniş bir köylü tabanına dayanarak tarım burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına göre hareket eden ve o arada sanayiye karşı tarım ve ticarete öncelik veren çizgisiyle DP, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren yükselmeye başlayan sanayi burjuvazisini karşısına almıştı (Savran, 1987:

137-138). Artan iktisadi sıkıntılardan ve bunun getirdiği sosyal huzursuzluğun bir neticesi olan muhalefete karşı giderek sertleşen baskıcı bir tutum eşlik etmeye başladığında, ilk yıllarında DP'ye destek veren geniş koalisyonun parçalanmasının ve sanayi burjuvazisi yönetiminde yeni bir muhalefet bloğu kurulmasının bütün koşulları da oluşmuş gibiydi.

DP'nin iktidara gelişini “sevinç ve umutla” karşılayan 1950'nin genç subayları (Aydemir, 2000: 268) öfkeliydi; General Fahri Belen'in söylediğine göre (aktaran Özdemir, 1989: 42) artık “maışet derdiyle, gece şoförlük ve buna benzer işler” yapmaya başlamışlar, muhalif tutumlarını hissettirmeye başladıklarında ise Başbakan Menderes'ten “kravatlı şövalyeler” cevabını almışlardı (Erkanlı, 1972: 8). Tek parti döneminde daima ayrıcalıklı bir konuma sahip olan memurlar tedirgindi; büyük bir gelir kaybına uğradıkları gibi çıkarılan kanunlarla her an konumlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmişlerdi (Eroğul, 1998: 162-164; Şaylan, 1983: 298-308). Aydınlar, gazeteciler, üniversite hocaları iktidarın karşısındaki yerlerini almaya başlamışlardı; Başbakan kendisini eleştiren öğretim üyelerine “kara cübbeliler” diyor (Aydemir, 2000: 183), ülkedeki sorunların yaratıcısı ve tahrik edicisi olarak gösterilen gazeteciler aleyhine sayısız basın davası açılıyordu (Alemdar, 1996: 131). Sanayi burjuvazisi dışındaki kimi sermaye kesimleri de arayış içindeydi; ekonomi plansız programsız ve günü gününe yönetiliyordu (Boratav, 1989: 87). İşçiler ve yoksul köylüler bezgindi; enflasyondaki sürekli artış gelir dağılımının emekleriyle yaşayanlar aleyhine sürekli olarak bozulmasına yol açmıştı (Boratav, 1980: 178, 197).

Politika oyunu ironik bir hal almış, 1950 öncesinin rolleri tümüyle değişmiş gibiydi. O günlerin demokrasi ve kalkınma bayrakları DP, iflasa sürüklenen bir ekonomiyle birlikte tek parti felsefesinin bütün baskıcı özelliklerinin daha şiddetli bir uygulayıcısı olmuştu (Eroğul, 1990: 131).

Demokrasi ve refah vaatlerinin sözcülüğünü ve “Kemalist devrimlerin bekçiliğini” üstlenen tek parti döneminin CHP'si ise, toplumsal ve iktisadi konuları yerinden edilen, mevcut yönetim tarafından karşı kutba itilen askerler, memurlar, aydınlar, sanayiciler, yoksullar ve diğerlerinin etrafında birleşmeye başladığı parti konumuna gelmişti. Kalkınma, demokrasi ve Kemalizm, şimdi, DP'ye karşı muhalefetin çerçevesini çizen başlıca temalardı.

Yön Devrim Hareketi, bir eğilim olarak, çerçevesi bu üç kavram tarafından çizilen DP'ye karşı muhalefet hareketinin içinden doğdu. Bu doğuş süreci, akımın iki mimarı, iki genç akademisyen olan Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal'ın 1957 yılının sonlarında tanışmasıyla başladı.

Doğan Avcıoğlu¹, 1926'da, Bursa'da toprak ağası bir annenin ve öğretmen bir babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. Üniversiteye kadar olan eğitimini tamamladığı Bursa'da kendi geleceğine ilişkin tasarımımda bir dönüşüm süreci geçirdi. Önceleri, bir üniversite bitirip Anadolu'da bir köye gitmeyi, orada köylüleri aydınlatıp kalkınmalarına yardım etmeyi düşünüyordu. Bu fikir, başta bir Cumhuriyet öğretmeni olan babası olmak üzere ilişkide olduğu diğer insanlar tarafından ona aktarılmış olabilir. Sonraları ise, kendine biçtiği toplumsal rol küçük bir köyün sınırlarını ziyadesiyle aşmaya başladı. Ülkenin kaderinde söz sahibi olmak gibi belli belirsiz bir ideale doğru yol alıyordu. Kendisi, bu dönüşüm sürecini şöyle anlatır:

Halkçılık fikri ... bize Meşrutiyet'ten önce Rusya'dan ve Bulgaristan'dan gelmiştir. Gerçekten, Bulgaristan'da idealist bir aydının üniversiteyi bitirdikten sonra köye gidip, köyü uyandırıp kalkındırması fikri çok yaygındı. İlkokul sıralarında bize Bulgar aydınlarının köyleri nasıl kalkındırdığı uzun uzun anlatılırdı. Bu hikâyelerin etkisiyle ben çocukken üniversiteyi bitirince köye gidip, kendimi köye vakfetme hayaliyle yaşardım. Yaş ilerleyince daha faydalı işler yapabileceğim düşüncesiyle, bu çocukluk hayalimden vazgeçtim (Yön, 1965b).

Kendi geleceğine ilişkin düşüncelerinde bu ikilemi yaşarken, liseyi bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. O günlerde yurt dışında eğitim görme isteğiyle bu fakülteden ayrılarak ailesinin yanına döndü. Ailesi önce bu isteğine pek sıcak bakmadı. Bu durumda, belki de hayatının ilk önemli "rest"ini çekerek ailesine "ya beni Fransa'ya gönderirsiniz ya da okumam" dedi ve günlerini Zeki Müren'in şarkı söylediği Bursa gazinolarında eğlenerek, kahvehanelerde poker oynayarak geçirdi.

¹ Burada Doğan Avcıoğlu'nun Yön'den evvelki yaşam öyküsüyle ilgili olarak anlattıklarım dört temel kaynağa dayanıyor: Birincisi ilk eşi Sevil Yurdakul ile yaptığım görüşme (Atılğan 2000e). ikincisi Avcıoğlu'nu yakından tanıma fırsatı bulan Hikmet Özdemir'in hakkında yazdığı biyografinin bir bölümü (2000: 11-17). üçüncüsü Paris yıllarından dostu Tarık Ziya Ekinci ile yaptığım görüşme (Atılğan, 2000ç); dördüncüsü yine Paris'te tanışıp arkadaşlık kurduğu Metin Toker'in onun ardından yazdığı anma yazısı (2000: 298-301).

Kararında “ciddi” olduğunu anne ve babasına göstermek ister gibiydi. Başarılı oldu ve İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminin ardından ailesi tarafından Paris’e gönderildi. Siyasal Bilimler Enstitüsü’nün ekonomi bölümüne kayıt yaptırdı. Ekonomi öğrenmeye başladığı sıralarda iktisadi kalkınma neredeyse bütün dünyanın gündemi idi. Kalkınmış bir ülkede iktisat ve siyaset konusunda öğrendiklerini ülkesi açısından düşünüyordu. Çeşitli ülkelerde denenmiş kalkınma modellerini inceliyor ve bu incelemelerinden çıkardığı sonuçları gelecek için not ediyordu.

Paris, o yıllarda birçok az gelişmiş ülke aydınınının yüksek tahsil için gidip sosyalist fikirlerle tanıştığı bir kentti. Buraya geldiklerinde kendi ülkelerinde adeta “vebalı bir sözcük” olan Marksizm hakkında neredeyse hiçbir şey bilmeyen Türk ve Kürt gençleri de, bir yandan Fransız Komünist Partisi’nin genişleyen etkisi, bir yandan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin artan itibarıyla sosyalizmle pozitif bir ilişki kurmaya başlamışlardı. Abidin Dino gibi ünlü Türk sosyalistleriyle o dönemde tanışan bu gençlerden birisi Doğan Avcıoğlu’ydu. Paris’te etkisi altında kaldığı iki isim vardı. Bunlardan birincisi, önce Radikal Sosyalist Parti sonra da Birleşik Sosyalist Parti’nin önderlerinden olan ve 1954’te Fransız hükümetinin başkanyken mekanizmaları hızlı çalışan bir hükümet yapısı oluşturmayı deneyen Pierre Mendès-France, diğeri, Batı demokrasilerinin az gelişmiş ülkelerde işleyemeyeceğine ilişkin tezleriyle ünlü sosyal bilimci Maurice Duverger idi. Doğan Avcıoğlu’nun siyasal fikirleri şekillenmeye başladığı sırada, kurtuluş savaşlarını zaferle sonuçlandıran birçok “üçüncü dünya” ülkesi sosyalizma bir yönelime girmişti. Bağımsızlık savaşını bu ülkelerden çok daha önce kazanmış olan kendi ülkesinin daha gerilere düşerek yeniden bağımlı hale gelmiş olması “milli gurur”unu rahatsız ediyordu. “Milli gurur”una dokunan bir başka durum, gelişmiş ülke insanların kendi ülkesini ve insanlarını küçümseyen bakışlarıydı. Çok iyi öğrendiği Fransızcasına iyi bir İngilizce de ekleyebilmek amacıyla Paris Siyasal Bilimler Enstitüsü’nden mezuniyetinin ardından İngiltere’ye gitti ve bir süre orada kaldı. Batıdan yurda dönüş hazırları içindeyken, iki soru üzerinde dönüşüyordu: “Bizi hor gören bu pezevenklerin seviyesine nasıl geliriz ve Türkiye’yi nasıl değiştiririz?” (aktaran Özdemir, 1995: 337). Bu sorulara verdiği cevaplar tam bir netlik kazanmasa bile takip edilmesi gereken “yön”ü az çok sezmiş benziyordu. Türkiye’nin birgün değiştirilebileceğine ve kalkınmış bir ülke

haline getirilebileceğine ise kesin olarak inanmıştı. Ülkesine dönmek üzere “Merak etmeyin, Türkiye’de sosyalizmi kuracağız” diyerek Abidin Dino ile vedalaştığında tarih 1955’ti. Tank teğmeni olarak askerliğini yaptıktan sonra, kısa bir süre Merkez Bankası’nda raportör olarak çalıştı. Peşinden, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’ne araştırma asistanı olarak girdi. Burada tanışıp yakınlık kurduğu ilk isim, uzunca bir süre kader birliği yapacağı Mümtaz Soysal’dı.

Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu ile tanıştığında, bir yandan Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari ve Sosyal İlimler Şubesi’nde doktora tezini hazırlıyor, bir yandan da Avcıoğlu ile aynı enstitüde araştırma asistanı olarak çalışıyordu. Doktora tezinde cevabını aradığı soru, Avcıoğlu’nunkiyle aynıydı: Türkiye nasıl kalkınabilir?

Soysal, *Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma* başlıklı doktora tezini (1958) daha sonra kendisiyle birlikte *Yön*’ün başyazarları olacak olan, 1951’de TKP davasından yargılanmış Profesör Sadun Aren ve Doğan Avcıoğlu ile tartışarak, onlardan yardım alarak hazırladı. Adındaki kavramlar tezinin mahiyetinin ipuçlarını veriyordu: “demokrasi”, “iktisadi planlama”, “siyasi mekanizma”. Çalışmanın amacı, yazarının kendi ifadeleriyle “iktisadi planlama konusunda düşünenleri, girişecekleri işin başarısı bakımından, biraz da kurumlar ve siyasi mekanizmalar üzerinde durmaya sevk etmek”ü (Soysal, 1958: 8). Savları ise, Türkiye’nin iktisadi planlama yoluyla kalkınabileceği, iktisadi planlama için çabuk ve etkin çalışan bir siyasi mekanizmanın kurulması gerektiği, demokrasinin de ancak bunlara bağlı olarak yerleşebileceği. Ülkenin kalkınma yolunda böylesi bir yöne girebilmesinin önündeki başlıca engelin “planlı hareket lehinde devlet mekanizmasının bütün kademelerinde yerleşmiş bir zihniyetin bulunmayışı” olduğunu öne süren çalışma, şu sözlerle bitiyordu: “Demokratik bir iktisadi planlama için siyasi mekanizma konusunda yapılmış bir incelemenin Türkiye hakkındaki bölümünü çok iyimser bir ton üzerinden bitirebilmek ne kadar hoş olurdu” (Soysal, 1958: 151).

Soysal’ın, doktora tezini “çok iyimser bir ton üzerinden” bitiremeyişinin nedeni, yalnızca devlet katında yerleşmiş doğru bir zihniyetin bulunmayışından kaynaklanmıyordu. Planlı ekonomiyi “komünist işi” sayan (Ahmad, 1996: 131), demokrasiyi “kadını erkek erkeği kadın yapmaktan

baska her şeye muktedir” (Sarol, 1983: 382) olarak gördüğü parlamenter çoğunluk şeklinde algılayıp her türlü farklı görüş ve muhalefeti susturmaya yönelik, vaat ettiği “eşi görülmemiş kalkınma” yerine iktisadi bir çöküntü süreci yaratan DP yönetimi, en yakın engel sayılabilirdi. Soysal’ın anlattığına göre (Atılğan, 2000d), Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal, Türkiye’nin durumu hakkında yaptıkları konuşmalar sırasında “görüşlerinin aşağı yukarı aynı olduğunu” fark etmişlerdi; ikisi de sosyalist görüşlere çok yakındılar. Fakat, öncelikle bu görüşleri ifade edebilmenin, hayata geçirmenin koşullarını yaratmak gerekli görünüyordu. O nedenle, demokrasi ve hürriyet için verilmekte olan mücadeleye katıldılar.

Oluşturdukları muhalif kimlikleriyle önünde sonunda CHP’ye eklenen aydınlar, DP rejimine karşı verilen demokrasi ve hürriyet mücadelesinde kendilerini başta *Forum* olmak üzere çeşitli dergi ve gazeteler aracılığıyla ifade ediyorlardı; *Akis*, *Kim*, *Ulus* gibi. Avcıoğlu ve Soysal, çok geçmeden bu aydın muhalefetinin içinde yer aldılar ve orada daha sonra birlikte yol alacakları yeni ilişkiler kurdular.

Bu noktada, aydınların “demokrasi-hürriyet” mücadelesinin organlarına, içeriğine ve daha sonra *Yön*’ü çıkaracak “kadro”nun bu muhalefet hareketi içindeki konumuna ve temsil ettiği eğilime bakmak yararlı olacaktır.

DP’ye karşı muhalefetin fikri temellerini oluşturan *Forum*, liberal özgürlükçü bir siyasal çizgiye sahipti. 1 Nisan 1954’te yayın hayatına başlayan dergi, SBF öğretim üyeleri Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın öncülüğünde çıkarılıyordu. Cahit Talas, Münci Kapanı, Osman Okyar, Bahri Savcı, İlhan Arsel, Besim Üstünel, Erdal İnönü, Muammer Aksoy, Şerif Mardin gibi Batı üniversitelerinde eğitim görmüş akademisyenler, yazar kadrosunu oluşturuyordu. Belli başlı amaçlarından biri, Türkiye’de bir “hürriyet düzeni”nin kurulmasıydı. Çıkış yazısında, bu amacını şöyle açıklamıştı: “Memleketimizde kararlı bir hürriyet düzeninin kurulabilmesi için, meselelerimizin hür ve seviyeli tartışma havası içinde aydınlatılması şartına hayati önem veriyoruz” (aktaran Küçük, 1997: 584). *Forum*’un kendine biçtiği misyon, DP yönetimine karşı gelişen muhalefet hareketinin taleplerini formüle etmek ve derin bir açıklığa kavuşturmak. Etrafında topladığı entelektüel kitleyle bu vazifeyi etkin bir biçimde yerine getirmeye çalışıyor, muhalefetin ‘mızrak ucu’ olmayı istiyordu. “Türkiye’nin,” diye yazıyordu,

“bugün en çok muhtaç olduğu unsur, ... siyaset ve fikir alanında liderlik vazifesini görecek gerçek aydınlardır” (aktaran Küçük, 1997: 616). Sosyalizme kapalıydı. Kemalizmin günün şartlarında devam ettirilmesinin, “tam bir uygulamasının” sosyalizmin “panzehiri” olacağı iddiasındaydı. Şu paragraf, yapmak istediklerini, amaçlarını, siyasi çizgisinin başlıca temalarını en iyi ifade eden metinlerden biridir:

Hürriyet düzenini kurma, ileri ve medeni bir toplum haline gelme gayretlerimiz ortasında, ona bakışımızın, ondan ilham almaya çalışmamızın en büyük sebebi, Atatürk’ün bu milletin kaderini Batı alemine ve kültürüne bağlamış olmasıdır. Bu memleket ancak Batı kültürünü benimsemek ve hazmetmek şartıyla, asırlık güçlüklerini halletmeye, hür ve ileri bir memleket olarak, değişen ve gelişen bir dünya içinde hakiki yerini almaya imkân bulabilecektir (aktaran Küçük, 1997: 661).

Metinden de takip edilebileceği üzere, *Forum*, ülkenin yaşadığı bütün sorunların çözümünün ve kalkınmanın gerçekleşebilmesinin, Batı standartlarında bir demokrasi rejimi kurulmasına, Batı kültürünün hazmedilmesine bağlı olduğunu savunuyor, bunları gerçekleştirmenin Kemalizmin günün şartlarındaki devamı olacağı tezini işliyordu. *Forum*’un siyasal alanın üç temel ögesi arasında kurduğu ilişki şöyle de özetlenebilir: Atatürk’ün, milletin kaderini bağladığı Batı kültürü iyice benimsenirse ülke demokratikleşir; demokratikleştiği zaman da kalkınabilirdi. Dolayısıyla, *Forum* çizgisinin getirdiği çözüm önerileri şu soruya verilen cevap ekseninde şekilleniyordu: Türkiye Batı demokrasisini, Batının siyasal kültürünü nasıl hazmedebilir? Şöyle de formüle edilebilir: Siyasal rejimde ne türden değişiklikler yapılır, ne türden yeni kurumlar getirilirse o çoğunluğuyla iktidara gelen bir partinin baskı rejimine yönelecek kadar güçlü olması engellenebilir? Turhan Feyzioğlu’nun şu satırları, *Forum*’un çözüm önerilerini iyi bir şekilde özetler:

Demokrasilerde, karşılıklı siyasi kuvvetler arasında hakemlik edecek teşekküller, haksızlık edene cephe alacak uyanık bir umumi efkâr şarttır. Bu umumi efkârı aydınlatıp beslemek için, hür basın, dernekler, muhtar üniversite gibi müesseseler lazımdır. Günlük ve adi politikanın dışında kalan kuvvetlere ihtiyaç vardır (aktaran Kabacalı, 1994: 274-275).

Forum, yukarıdaki metinde ifade edilen türden bir demokrasi için gerekli kurumların ve rejime ilişkin düzenlemelerin neler olabileceğine odaklanmıştı. Siyasal bir muhalefetin taleplerinin formülasyonu, çözüm önerilerinin derinleştirilmesi derginin başlıca uğraşydı.

Akis, *Forum*'da savunulan fikirlerin güncel politik tartışmalardaki sözcülerinden biriydi. Küçük'ün deyişiyle (1997: 572), Türkiye'nin Batı standartlarındaki ilk haftalığıydı. Birinci sayısı 15 Mayıs 1954'te yayımlanan derginin kurucu ve yöneticisi İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'di.

İlk sayısı 30 Mayıs 1958'de yayımlanan *Kim*, *Akis*'e benzeyen bir başka haftalıkta. Yazarları arasında Orhan Birgit, Bülent Ecevit, Emil Galip Sandalcı, Coşkun Kırca, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Turhan Feyzioğlu gibi isimler bulunan derginin sahibi Şahap Balcıoğlu, genel yayın müdürü Ali İhsan Göğüş idi (İnuğur, 1992: 340-341).

CHP'nin yayın organı niteliğindeki *Ulus* ise, bu dergilerde savunulan görüşlerin gündelik bir savunuculuğuna ve baskı rejiminin teşhirine dayanıyordu. Gazetenin bu dönemdeki başyazarları Profesör Yavuz Abadan ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu idi (İnuğur, 1992: 352-353).

Aydınların, Türkiye'nin bütün temel sorunlarının "gerçek bir demokrasi ve hürriyet rejimi"nin kurulmasına bağlı olduğunu, bunun da Kemalist inkılaplar takip edilerek başarılabileceğini söyleyen bu muhalefetleri, örgütsel bakımdan iki siyasi partiye eklemişti: CHP ve Hürriyet Partisi.

Hürriyet Partisi, DP'den çıkarılan ya da istifa eden bir grup milletvekili tarafından kurulmuştu. Bayar-Menderes yönetiminin ekonomi yönetiminde açmaza sürüklenişi ve bu açmazı giderek daha çok hırçınlaşan baskı tedbirleriyle kapatmaya çalışması, partinin kuruluş koşullarını hazırlamıştı. Partinin Genel Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu idi (Ergin, 1983). Sungur Savran'ın dikkati çektiği üzere (1987: 137-138), sanayi burjuvazisininin DP tarafından temsil edilen iktidar bloğundan uzaklaşmasının bir ürünü olarak değerlendirilmesi mümkün olan ve Türkiye için anglo-sakson demokrasilerindekine benzer bir model öneren liberal çizgideki Hürriyet Partisi, muhalefet cephesindeki kimi aydınların da desteğini sağlamıştı. *Forum*'un en önemli iki simasından birisi olan Aydın Yalçın'ın yanı sıra Turan Güneş, Coşkun Kırca ve Şerif Mardin bunlardan bazılarıydı (Yalçın, 2000:

319). 1955 Kışında kurulan Hürriyet Partisi, siyasal alanda yaklaşık 3 yıl varlık gösterdikten sonra CHP'ye katıldı (Ergin, 1983). Böylece DP karşısındaki muhalefet tek bir siyasal parti, CHP, etrafında oluşmuş oluyordu.

Avcıoğlu ve Soysal kurdukları yeni ilişkilerle, düşünsel farklılıklarını geliştirerek ve ifade ederek, belli başlı argümanları ve organları yukarıda kısaca özetlenen bu muhalefetin içindelerdi. Önce, bu muhalefet hareketi içindeki konumlarını, daha sonra da farklılıklarını açıklamak gerekiyor.

Doğan Avcıoğlu, önceleri, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde araştırma asistanı olarak başladığı akademik hayatını sürdürmek niyetindeydi. Bu niyeti doğrultusunda doktora derecesi almak için Mülkiye'ye başvurdu. Başvurusunu değerlendiren heyetin başkanı Profesör Sadun Aren'in anlatıklarına göre (Atılğan, 2000d), doktora sınavını “pekiyi” derecesiyle geçti; fakat, akademik hayatta kalmak düşüncesinden kısa süre sonra vazgeçti. Bu kararında, üniversite yaşamının “ülkenin kaderinde söz sahibi olmak” niyetini kısıtlayacağı gibi bir düşünce etkili olmuş olabilir. O sıralarda yeni kurulmuş olan Hürriyet Partisi, ikinci durağıydı. Paris'ten arkadaşı Turan Güneş tarafından “gayretli, bilgili, okumaya meraklı bir genç” olarak bu partinin “Araştırma Komitesi”ne önerildi ve Aydın Yalçın, Şerif Mardin, Coşkun Kırca gibi isimlerden oluşan Komitenin birkaç toplantısına katıldı. Hiçbir fikir beyan etmediği bu toplantılardan sonra Hürriyet Partisi'ne bir daha uğramadı. Yalçın, bunun nedeni hakkında, şu değerlendirmeyi yapıyor: “Klasik ve geleneksel Fransız siyasal bilgiler eğitimi gördüğünden, bizlerin daha çok anglo-sakson geleneği içinde yetişmiş yeni bir grup olduğumuzu görerek, herhalde bizi yadırgadı” (2000: 319).

Doğan Avcıoğlu, Hürriyet Partisi ile kısa süreli ilişkisinin ardından, kendisini Paris'ten tanıyan Metin Toker'in davetiyle, *İkiz* dergisinde çalışmaya başladı. Toker'in deyimiyle (2000: 298), bu derginin “beyin takımı” arasına dahil edildi. Toker 1958'de DP yönetimi tarafından tutuklandığında, dergide giderek belirleyici bir rol üstlendi. *İkiz* dergisindeki çalışmaları sırasında, muhalefet hareketinin lideri konumundaki İsmet İnönü ile tanışma fırsatı buldu. Toker'in anlattığına göre (2000: 298) İsmet Paşa, “bu pırl pırl beyini tanıdı ve takdir etti.” Takdirin sonucu, CHP'ye aldığı davetti. CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu müdür yardımcılığına

getirildi. Büronun Başkanı Profesör Turhan Feyzioğlu, müdürü Doçent Osman Okyar'dı (CHP Genel Sekreterliği, 1958). Üyeleri arasında, Şerif Mardin, Coşkun Kırca, Hikmet Çetin, Bülent Ecevit gibi isimler de bulunuyordu (Ahmad, 1996: 120-122; CHP Genel Sekreterliği, 1959a; Yalçın, 2000: 320). Avcıoğlu, aynı dönemde *Forum*, *Ulus* ve *Kim'e* de yazıyordu.

Akıs dönemi, Doğan Avcıoğlu'nun, daha sonra *Yön* kurucuları arasında yer alacak olan İlhami Soysal ve İlhan Selçuk'la tanıştığı dönemdi. Gazeteci İlhami Soysal, *Akıs* kadrosunda çalışıyordu. Avcıoğlu ile yakınlıkları bu mesai içinde gelişti (Soysal, 1997: 640). İlhan Selçuk, İstanbul'da *Dolmuş* adlı dergiyi çıkarıyordu. *Dolmuş*, Bayar-Menderes yönetimine karşı yürütülen mücadelenin farklı unsurlarından biriydi. Karikatürle ve mizahla muhalefet yapıyordu. Rıfat Ilgaz gibi, Aziz Nesin gibi sosyalist aydınlar görüşlerini bu dergi aracılığıyla dile getiriyorlardı. Ankara'ya geldikçe kardeşi Turhan Selçuk'un çalıştığı *Akıs*'e uğrayan İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu ve İlhami Soysal ile burada tanıştı. Sosyalist yöndeki görüşleri, bu tanışmayı giderek bir kaynaşmaya çevirdi (Atılğan, 2000a).

Mülkiye'deki asistanlık görevini sürdüren Mümtaz Soysal ise, o sıralarda *Forum* dergisinde giderek daha etkin bir görev üstlenmişti. Derginin iki yöneticisinden biri olan Aydın Yalçın, 1957 seçimlerinde Hürriyet Partisi'nden milletvekili adayı olmuş, Parti ağır bir yenilgiye uğrayınca "Türkiye'de yapabileceği fazla bir şey olmadığını" düşünerek yurtdışına gitmişti (Yalçın, 2000: 320). Turhan Feyzioğlu ise, aynı yıl CHP'ye katılmış ve bu partinin Kayseri milletvekili seçilmişti. Bu iki ismin fiilen kopmasıyla Soysal'ın dergideki rolü artmıştı. Cahit Talas gibi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleriyle birlikte derginin motorlarından. Soysal, aynı zamanda *Akıs*'e de katkıda bulunuyordu (Atılğan, 2000d).

Netice itibarıyla, daha sonra *Yön* Hareketini oluşturacak isimler, aydınların DP yönetimine karşı muhalefetlerinin içinde konumlanmışlardı ve bu muhalefetin organları içinde birbirlerine yakınlaşmışlardı. Doğan Avcıoğlu faktörü, bu genç aydın ve gazetecileri bir araya getirmişti. Onları yakınlaştıran, bir araya getiren şey, ülkenin temel sorunlarının "gerçek bir demokrasi ve hürriyet rejimi"nin kurulmasına ve bunun için gerekli kurumların yaratılmasına bağlı olduğunu söyleyen belirgin aydın eğiliminden

farklı olarak kalkınma, demokrasi ve Kemalizm arasındaki ilişkiyi başka bir şekilde kurmaları, bu ilişki kurma biçiminde Batının liberal düşüncelerine değil sosyalizme müracaat etmek gerektiğine inanmalarıydı. Bu düşüncelerini ifade edebilecekleri sosyalist yönelimli bir dergi çıkarmayı o sıralarda tasarlamaya başladılar ve bir yandan onun koşullarının oluşmasını beklerken bir yandan da o koşulları yaratmak için mücadele ettiler.

Hem dünya görüşleriyle hem de muhalefet içindeki konumlarıyla birbirine yakınlaşmış bulunan bu “kadro”, *Forum* çizgisinden farklı olarak, siyasetin kurucu öğeleri olan demokrasi, kalkınma ve Kemalizm arasındaki ilişkiyi hangi bakımlardan başka türlü kuruyordu?

Bu soruyu cevaplayabilmek için, öncelikle temel bir ayırım noktasını vurgulamak gerekiyor. *Forum*, ülkenin yaşadığı buhranın siyasal rejimin özelliklerinden kaynaklandığını saptayarak bu konuda yapılması gereken yasal ve kurumsal değişikliklere odaklanmışken, *Yön*'ü çıkaracak olan kadro siyasal buhranın ülkenin iktisadi yapısından kaynaklandığını tespit ederek bu düzeyde yapılması gereken değişikliklere odaklanmıştı. Mümtaz Soysal'ın yukarıda sözü edilen doktora tezinde ipuçlarını bulabileceğimiz bu ayırımın genel çizgilerini, Doğan Avcioğlu'nun *Yön*'den evvelki yazılarında ve çalışmalarında görebiliyoruz.

Avcioğlu, bütün bu dönemdeki entelektüel faaliyetini Türkiye'nin kalkınma sorununa vakfetmişti. Daha 1956'da Strasburg'dan *Forum*'a yazdığı “okuyucu mektubu”nda “hızlı kalkınmanın Türkiye'nin en hayati meselesi” olduğuna dikkat çekiyor, meseleye siyasal rejim tartışmaları üzerinden yaklaşılmasının doğru bir kalkış noktası olmadığını iddia ediyor, *Forum*'un savunduğu gibi Keynes modelinin bir hal çaresi olamayacağını söylüyor; iktisatçıların, içtimaiyatçıların, siyasal ilimler mütehassıslarının, coğrafyacıların, ziraatçıların ve mühendislerin çalışmalarındaki ağırlık noktasının ülkenin geri kalmış iktisadi yapısının özelliklerinin saptanmasına verilmesi gerektiğini savunuyordu (Avcioğlu, 1956). *Forum*'daki bir yazısında, Türkiye'nin izlediği kalkınma yolunu ve sonuçlarını sosyalist ülkelerinkine karşılaştırmalı olarak analiz ediyor ve sosyalist ülkelerin pozitif farkını vurguluyordu (Avcioğlu, 1959a). Ortadoğu ülkelerinde izlenen kalkınma yöntemlerini incelediği bir başka yazısında, planlı bir devletçilik aracılığıyla iç dinamiklere dayalı bir kalkınma stratejisinin ana hatlarını ortaya koyuyordu (Avcioğlu, 1959b).

Avcıoğlu'nun CHP Araştırma Bürosu'nda yürüttüğü bütün çalışmalar, yine kalkınma sorununa odaklanmıştı. *Devlet Personel Meselesi* başlıklı incelemesinde, devletçi bir iktisadi politikanın bu konuda eğitilmiş kalifiye bir kadroya duyduğu yakıcı ihtiyaca dikkat çekmek istemişti (CHP Genel Sekreterliği, 1958). *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*'nda, ülkenin iktisadi sorunlarının sosyal boyutlarını araştırma konusu edinmişti (CHP Genel Sekreterliği, 1959b). Yatırım, tasarruf, özel sektör, dışa bağımlılık, planlama, sektörler arası denge ve kararlı bir ekonomi yönetimi gibi kalkınma sorununun temel kategorilerinin ele alınış şekilleriyle ilgili bir tartışmayı *Kalkınma Meselemiz*, tarım sorunlarına ilişkin bir tartışmayı da *Ziraatımızın Bugünkü Meseleleri* başlıklı çalışmalarında yürütmüştü (CHP Genel Sekreterliği, 1961a; 1961b). Türkiye'nin temel davasını "hızlı iktisadi kalkınma" olarak saptayıp çözüm önerilerini, devletçi, planlı, iç dinamiklere dayalı bir kalkınma stratejisi etrafında kurduğu için siyasal rejim sorunlarına da bu açıdan yaklaşmaktaydı. *Forum*'un aksine, önerdiği türden bir kalkınma yolunu hayata geçirecek güçlü bir hükümet öneriyordu. Mendès-France'ın Avcıoğlu üzerindeki etkisi bu açıdan değerlendirilebilir. Teklif ettiği model, Mendès-France'ın yaratmaya çalıştığına benzer bir şekilde, "hükümetin elini kolunu bağlama" yerine, "hükümetin iş görme imkânlarını sağlama" düşüncesinden hareket ediyordu (Avcıoğlu, 1960a). Önerileri çerçevesindeki güçlü bir hükümetin, ülkenin "geri sosyal ve iktisadi yapısını süratle değiştirmeye" girişmesinin en temel kalkış noktası olacağı inancındaydı (Avcıoğlu, 1960b).

Toparlamak gerekirse, CHP'ye eklenmiş aydın muhalefetinin baskın eğilimini oluşturan *Forum* çizgisiyle, bu aydın muhalefetinin içinde yer alan küçük aydın grubunun temsil ettiği "silik" eğilim arasında belirgin farklılıklar bulunuyordu: biri siyasal rejim sorunlarına odaklanmıştı, öteki iktisadi düzen; biri ülkenin içinde bulunduğu buhranın Batı tipi bir demokrasinin yerleşmemiş olmasından kaynaklandığını vurguluyordu, öteki siyasal buhranın iktisadi buhranın bir neticesi olduğunu; biri Kemalizmin "tam bir uygulaması"nın demokratik rejimi Batılı anlamda yerleştireceğini ve sosyalizme kapıları kapayacağını iddia ediyordu, öteki, henüz açıkça ifade edemese bile, Kemalizmin tam bir uygulamasının sosyalizme açılış imkânı olduğunu. Fakat, birbirinden ayrı bu iki eğilimi bir araya getiren ortak bir nokta vardı. Kalkış noktaları farklı olsa bile, her ikisi de ilk işin baskıcı

hükümetin iktidardan indirilerek yerine demokratik bir idarenin kurulması gerektiğini düşünüyordu ve bu bakımdan bir çatışma halinde değillerdi. Beri yandan, *Forum* ile daha sonra *Yön*'ü çıkaracak kadronun önemli bir ortak noktası daha bulunuyordu: Önerdikleri çözüm yolları ne kadar farklı olursa olsun, her ikisi de, yurt sorunlarının çözümündeki stratejik kuvvetin “fikir alanında liderlik vazifesini göreceк aydınlar” olduğu kanaatindeydi. Nasıl ki *Forum*, daha ilk çıkışında “Türkiye'nin ... en çok muhtaç olduğu unsur” olarak tanımladığı aydınları kendi etrafında derleyerek ülkenin gidişatına “yön” vermeyi denediyse, *Yön* de ülkenin istikbalini değiştirebileceğine inandığı aydınlar için bir “forum” olmayı isteyecekti.

1959 yılına gelindiğinde, *Forum*'un fikri temellerini hazırlayıp formüle ettiği talepler, bütün muhalefetin ortak talepleri haline geldi ve siyasi ifadesini CHP 14'üncü Kurultayı'nın kabul ettiği “İlk Hedefler Beyannamesi”nde buldu. 1959 Ocak ortalarında açıklanan beyanname, CHP dışındaki siyasi partileri de “partizanlığın kaldırılması, ikinci meclisin kurulması, seçim güvenliği, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, memurların mahkemeye başvurma haklarının tanınması, basın özgürlüğünün anayasa güvencesine bağlanması, üniversite özerkliği, Yüksek İktisat Şurası kurulması, sosyal adalet kavramının anayasaya girmesi” gibi talepler etrafında güç birliğine davet ediyordu (Eroğul, 1998: 221; Tuncay, 1997).

Bayar-Menderes yönetimi, güç birliğine “Vatan Cephesi”ni kurarak cevap verdi. Siyasi tansiyon giderek yükseliyordu. İsmet Paşa, “büyük taarruz” diye adlandırılan yurt gezisine çıktığında DP taraflarının öldürme girişimleriyle karşılaştı. Öğrenciler, büyük kentlerin sokaklarını doldurmuş “kahrolsun diktatörler” diye bağırıyordu; yoksullar derinleşen iktisadi krizden, artan enflasyondan bunalmış, DP'ye yüz çevirmeye başlamışlardı; bir köylü eskiden bağlandığı DP'den kopma gerekçesini “tuz pahalı, sigara pahalı, at nalı, mih... her şey pahalı” diye izah ediyordu. Hükümet ise baskısını her geçen gün biraz daha artırıyordu. Basın susturulmuştu; kurulan Tahkikat Komisyonu aracılığıyla bütün muhalefet yasaklanmak, bir diktatörlük rejimi kurulmak isteniyordu (Ahmad, 1996: 121; Eroğul, 1998: 221-240). Sonuçları bakımından esas olarak sanayi burjuvazisinin isteklerine hizmet eden 27 Mayıs, bu sosyal hoşnutsuzluk ortamında, bir kısım subayın darbesiyle gerçekleşti.

1.2 27 Mayıs: Yön-Devrim Hareketinin Bağımsız Bir Akım Olarak Ortaya Çıkışı

Yön-Devrim Hareketinin küçük bir aydın grubunun temsil ettiği eğilim olmaktan çıkıp geniş bir aydın kitlesini etrafında toplayabilen bağımsız bir harekete dönüşmesi 27 Mayıs sonrasında mümkün oldu.

27 Mayıs Darbesi kendisini üç ana tema üzerinden ifade ediyordu: demokrasi, kalkınma, Kemalizm. 27 Mayıs sabahı Albay Alparslan Türkeş tarafından okunan bildiri, “Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran...” diye başlıyor, darbenin lideri Cemal Gürsel aynı gün yaptığı radyo konuşmasında, vatani içine düştüğü “maddeten perişanlık”tan kurtarmak amacıyla olduklarını söylüyor (Tunçkanat, 1996: 266, 270), iki gün sonra da “Biz Atatürk’ün kapanmak üzere olan yolunu açtık” diyordu.²

DP yönetiminin alaşağı edilmesinde vurucu güç rolünü oynayan askerler, darbe öncesi toplumsal muhalefetin başlıca talepleri olan bu kavramlarla konuşuyorlar, fakat onları nasıl gerçekleştireceklerini, ne şekilde içeriklendireceklerini bilmiyorlardı. Bu durum, darbenin en önemli mimarlarından birisi olan Cemal Madanoğlu'nun “‘Ne yapacağız yahu’ diyorum. 5-10 subayla koca devleti nasıl hale yola koyacağız,” sözlerine yansımıştı (Birand vd., 1995: 206). “Devleti hale yola koymak” için birbirinden çok farklı görüşlere sahip aydınlardan bir kısmının, burjuvazinin çeşitli dilimlerinin ve emperyalist kuvvetlerin yönlendiriciliğiyle bir Kurucu Meclis oluşturulması ve yeni bir anayasanın hazırlanmasının ardından yeniden çok partili hayata dönme kararı aldılar.

Kurucu Meclis, biri Milli Birlik Komitesi'nin, diğeri sivilin oluşturduğu Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. Sivil kısım korporatist bir yapıya sahipti; DP dışındaki partilerin, illerin, baroların, basın, Eski Muharipler Birliği'nin, esnaf kuruluşlarının, gençliğin, işçi sendikalarının, sanayi ve ticaret odalarının, öğretmen derneklerinin, tarım kuruluşlarının, üniversitelerin ve yargı organlarının belirli orandaki temsilcilerinden oluşuyordu. Yeni anayasayı ve seçim yasasını hazırlamakla görevliydi (Eroğul, 1990: 136-137).

² 29 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden bu alıntıyı yapmamı sağlayan Yasemin Özgün'e teşekkür ederim.

Kısa bir süre sonra *Yön* grubunu oluşturacak kadro, İlhan Selçuk dışında³, Temsilciler Meclisine seçilmişti. İsmet Paşa tarafından “Türkiye’nin altın çocukları” olarak adlandırılan Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal, Temsilciler Meclisine CHP kontenjanından alınmışlardı (Özdemir, 1995: 55). İlhami Soysal ise, Ankara basın temsilcisi sıfatıyla aynı Meclise getirilmişti. Bu grup, Anayasa tartışmaları sırasında, 27 Mayıs öncesi görüşlerine paralel olarak geri iktisadi düzenin değiştirilmesi, hızlı kalkınma için gerekli reformların yapılması ve bunun için güçlü bir hükümet modeli öneriyordu. İsmet Paşa’nın dikkatini de bu yöne çekmeye çalışıyordu. Fakat, burada radikal birkaç aydının değil hâkim sınıfların dediği olduğundan ötürü kendi eğilimlerini Anayasaya ve yeni düzenin özelliklerine yansıtmada başarılı olamadılar.

Kurucu Meclisin daha sonra *Yön*’ü çıkaracak kadro bakımından iki önemli yanı vardı: birincisi, bu alan politika oyununun kurallarını tecrübeyle gördükleri bir yer olmuştu. Yalçın Küçük’ün dediği gibi (1997: 633) Kurucu Meclis’teki faaliyetleri onların “ilk ciddi staj dönemi” idi. İkincisi, yakın görüşleri paylaştıkları Muammer Aksoy, Altan Öymen, Bahri Savcı, Osman Nuri Torun, Necat Erder, Atilla Karaosmanoğlu, Adil Aşçıoğlu, Çetin Altan gibi daha sonra *Yön* etrafında toplayacakları başka aydınlarla da tanışıp ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuşlardı. Bu isimlerden içinde belki de en önemli olanı *Yön*’ün kurucularından birisi olan ve neredeyse bütün maddi desteği sağlayan Cemal Reşit Eyüboğlu idi. Kurucu Meclise Trabzon il temsilcisi olarak giren Eyüboğlu, eski bir CHP milletvekiliydi. Eyüboğlu’nun CHP ile organik ilişkileri uzun süre devam etti, parti yönetiminin çeşitli kademelerinde görev yaptı. Bir dönem *Vatan* gazetesinin sahibiydi. (Soysal, 1997: 639-640). Bunun yanı sıra, TKP ile de ilişkileri vardı. Metin Toker’in İstanbul Ticaret Odası *Ticaret Sivil Gazetesi* kayıtlarından aktardığına göre, TKP Birinci Sekreteri Zeki Baştuğmar’a (Yakup Demir) bir yayınevi kurmuştu (Toker, 1971: 36).

Daha önce de belirtildiği üzere doğmakta olan *Yön* grubu, Kurucu Meclis çalışmaları sırasında yeni düzenin ve yeni anayasanın oluşturulmasında

³ İlhan Selçuk, 27 Mayıs sırasında Demirci Astsubay Okulu’nda yedek subay olarak askerlik görevini yerine getiriyordu ve darbenin yapıldığı gece ilçeye el koyan nöbetçi subaydı. Selçuk, askerlik döneminde, bir süredir çıkarmayı planladıkları “sosyalist dergi” hakkında Doğan Avcıoğlu ile mektuplaşıyordu (Atılğan, 2000a).

görüşlerini etkin kılamadı.⁴ 27 Mayıs Anayasasına ve getirdiği yeni kurumsal yapıya damgasını vuran, *Forum* çizgisiydi. Küçük'ün dikkati çektiği üzere, Anayasa taslağını hazırlayan komisyona Turhan Feyzioğlu başkanlık etmişti ve yeni anayasanın getirdiği bütün kurumsal yenilikler daha önce *Forum*'da yazılanlarla özdeşti (1997: 579). Anayasa Mahkemesi kurulması düşüncesi Feyzioğlu'nun üniversitede tez çalışmasının konusuydu; çift meclisli yasama organı *Forum*'un getirdiği temel önerilerden biriydi; yargıç güvencesi, üniversite özerkliği, radyonun tarafsızlığı, basın özgürlüğü gibi konuların fikri temelleri *Forum* tarafından oluşturulmuştu. Bunlar, daha önce gösterildiği üzere CHP'nin "İlk Hedefler Beyannamesi"ne de doğrudan doğruya yansımıştı.

Yapılan yeni anayasanın, oluşturulan yeni kurumların ardından sıra halkın oyuna başvurmaya geldiğinde sonuç hiç de beklenildiği gibi olmadı. 9 Temmuz 1961'de yapılan Anayasa referandumunun sonucu umulduğu gibi çıkmadı. Oy verecek olanların yüzde 17'si oy kullanmaktan kaçınırken, yüzde 39,6'sı DP'nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi'nin "hayırda hayır vardır" çağrısına uydu. Oy kullananların yaklaşık yüzde 51,2'sinin "evet" demediği yeni anayasa, çoğunluğun rızasını almaksızın kabul edildi (Ahmad ve Ahmad, 1976: 234). 15 Ekim'de yapılan genel seçimler de benzer bir sonucu destekledi. 27 Mayıs Anayasası'na karşı çıkan DP çizgisindeki partiler, AP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) oyların ve dolayısıyla milletvekilliği ve senatörlük koltuklarının çoğunluğunu kazandılar (yüzde 62,3 oy, 277 milletvekili, 114 senatör). CHP, bu partiler karşısında ancak 173 milletvekilliği ve 36 senatörlük kazanabildi. (Ahmad ve Ahmad, 1976: 239). DP yönetimine karşı oluşan muhalefet bloğunun bu yenilgisi neredeyse kaçınılmaz bir sonuçtu. Evet, muhalefet hayli geniş kesimleri içine almıştı. Fakat, bir küçük köylüler ülkesinde ağırlıklı olarak kent sınıf ve tabakalarının oluşturduğu kesimler azınlıkta kalıyordu.

Bu sonuç, tam bir hayal kırıklığıydı. *Forum*'un, muhalefet döneminde oluşturduğu liberal çizgi söyleyebileceği her şeyi söylemiş, fakat istediği sonuca ulaşamamıştı. Bu hayal kırıklığı *Yön*'ü çıkaracak ekip için ise bir

⁴ Anayasa Komisyonu tasarısında yürütme ve yasamanın özellikle iktisadi alanla ilgili yetkilerini güçlü bulmayan ve karar mekanizmaları hızla çalışan bir anayasayı savunan Doğan Avcıoğlu, 1961 Anayasası için Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesinin ortak toplandığı Kurucu Meclis genel kurulundaki oylamaya katılmayarak anayasaya "red" oyu verdi (Özdemir, 2000: 17).

olanaktı. Anayasanın getirdiği görece özgürlük ortamında muhalefet döneminin “sılık eğilimi”nin ülkenin temel sorunlarını sosyalizan bir görüş açısıyla ele alması ve sosyal bir muhalefete yönelmesi için bütün koşullar oluşmuş gibiydi. *Yön*, 27 Mayıs öncesi muhalefet cephesinin 15 Ekim seçimleriyle yaşadığı düş kırıklığı anının hemen ardından 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başladı. Böylece, Yön Hareketi, bundan sonra bağımsız bir siyasal akım olarak ilerleyeceği yolunda ilk adımını atmış oluyordu.

Yön, daha ilk sayısından itibaren temel tezlerini ve farklarını ortaya koymaya başladı. Bunları genel olarak birbirleriyle yakından ilişkili dört kategoride özetlemek mümkündür:

1- *Yön*'e göre, Türkiye'nin temel sorunu iktisadi kalkınmaydı. Siyasi buhran, iktisadi buhranın sonucu olarak doğmuştu. O nedenle, Türkiye'ye “yön” verebilecek kesimler hızlı iktisadi kalkınmayı sağlayacak bir felsefenin ışık tuttuğu “yeni bir Atatürkçü program” etrafında birleşmeliydi (*Yön*, 1961f; Avcıoğlu, 1963b).

2- “Yeni Atatürkçü Program” “eski”nin hatalarından kaçınılmalıydı. “Samimi Atatürkçüler” yeni programlarını şu sorulara cevap vererek oluşturmalıydı: “Neden yolumuzu şaşırdık? Nerede yanlış yaptık? Şimdi ne yapmalıyız?” (Avcıoğlu, 1963a). *Yön*'e göre, Mustafa Kemal Hareketinin en büyük eksikliği “ekonomi politikasının yanlış seçilmesi”ydi. Kemalist kadrolar, kapitalist gelişme yolunu seçerek yanlış yola sapmışlardı (Avcıoğlu, 1965a).

3- Kemalizmin hedeflerine ulaşabilmesi için sosyalist bir yola girmesi gerekirdi. Emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı veren az gelişmiş ülkelerinin ekseriyetinde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik kalkınmaya götürecek yol sosyalizmdi (Avcıoğlu, 1965b).

4- Sosyalizm, Kemalizmin devletçilik, milliyetçilik, halkçılık ve inkılapçık ilkelerinin en tabii sonucuydu. Yapılması gereken şey bu ilkeleri sosyalist bir yönelişle yeniden tarif etmektir (Avcıoğlu, 1962).

Yön-Devrim Hareketinin siyasal tezleri bu dört ana nokta üzerinden şekillendi. Akım, Türkiye için önerdiği toplum projesini, Kemalist ilkelerin sosyalizmden yararlanılarak yeniden tanımlanması ve bir iktisadi kalkınma stratejisi ekseninde yeniden bir araya getirilmesi yoluyla oluşturdu.

“İnkılapçılık”, radikal bir iktisadi ve sosyal düzen değişikliğini ifade etmek üzere “devrimcilik” şeklinde tercüme edildi. “Halkçılık” “sınıfsız, zümresiz kaynaşmış kitle” yerine “işçi ve köylülerden oluşan emekçi kesimler”den yana, toprak ağalarına ve burjuvaziye karşı bir politika olarak anlamlandırıldı. “Devletçilik” halkçı politikanın yolu olarak tarif edildi. “Milliyetçilik” emperyalizme karşı mücadelenin, tam bağımsızlığın ilkesi olarak içeriklendirildi. Kemalizmin sosyalizmden yararlanılarak yapılan bu yeni tanımının Türkiye’nin sosyalizme ulaşmasının önündeki bütün engelleri kaldıracağı Yön Hareketinin başlıca teziydi.

Temel tezleri bu şekilde özetlenebilecek olan Yön Hareketinin 27 Mayıs sonrasında oldukça geniş bir aydın desteği bulması belli başlı iki temel nedene bağlanabilir.

1- *Yön*’ün ortaya çıktığı dönemde dünyanın başlıca gündemi “kalkınma” idi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) bu konuda kaydettiği gelişme “göz kamaştırıcı” bir nitelik taşıyordu (Küçük, 2002: 260). Bu dönemde Amerikan emperyalizmine karşı bağımsızlık mücadelesi veren pek çok Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkesi nezdinde büyük bir prestije kavuşan SSCB, bu ülkeler için “kapitalist olmayan kalkınma yolu”nu öneriyordu. Bu öneriyi takip eden az gelişmiş ülkeler, bir “ulusal amaç” haline getirdikleri kalkınma yarışında küçümsenemeyecek mesafeler kaydediyorlardı. *Yön*, mevcut rejimin ve “hür teşebbüs”ü esas alan ülkelerin çoğunluğunun kalkınma konusunda açmaza sürüklendiği bir dönemde, Türkiye’ye bu modeli önermiş ve bunu çok somut bir program halinde neredeyse hergün işlemişti. Bu koşullarda, “İkinci Milli Kurtuluş Savaşı”nın, dolayısıyla da Kemalizmin hedefi olarak sunulan “kapitalist olmayan yoldan” ve sosyalist bir metodla kalkınma teması geniş bir aydın desteğinin koşullarını yaratmıştı.

2- Yalçın Küçük’ün çok yerinde bir biçimde belirttiği gibi (1983a: 143), *Yön* Nasır’ın yıldız olduğu bir dünyada parlamıştı. Bunun anlamı şuydu: 27 Mayıs ile birlikte kontrolün burjuva siyasal güçlerin elinden kaçmış gibi görünmesi, Türkiye’li aydınlar arasında da en tipik örneği Nasır hareketinde görülen bir modelin mümkün olabileceğine dair inançları güçlendirmiş ve küçük burjuva radikalizminin bütün imkânlarını oluşturmuştu. SSCB’nin, bu tip rejimleri sosyalizme yönelmiş rejimler olarak göstermesi, bu inanç ve imkânları

beslemişti. Yöncülerin, işçi sınıfı örgütleri ve mücadelesinin çok güçlü olmadığı bir ortamda uzun erimli bir işçi muhalefeti örgütlemek yerine askerleri de yanına alarak hızlı kalkınmayı hedefleyen aceleci önerileri, bu koşullarda pek çok aydına makûl ve mümkün bir çözüm yolu olarak görülebilmisti.

2- Akımın etkililiği: sosyalizan bir yönelişten milliyetçi bir yola

Oluşumuna imkân veren koşulları ortaya koyup, temel tezlerini kısaca özetledikten sonra, Yön-Devrim Hareketinin ortaya çıktığı dönemdeki ve günümüzdeki etkilerini ele alabiliriz. Fakat daha başından bir kez daha vurgulayarak: *Yön*'ün işçi sınıfı mücadelesini titizlikle gözardı eden ve Kemalizmin ilkelerinden yola çıkarak sanki sınıflar üstüymüş gibi görünen asker ve sivil aydınlara dayanarak gerçekleşebileceğini düşlediği sosyalizm anlayışı, 1960'lı yılların konjonktürü içinde sosyalist hareket içinde yer bulabilmiş ve onu etkileyen bir konum edinmişti. Bu etki, 28 Şubat 1997'den itibaren kontrolün yine burjuva siyasal güçlerin elinden kaçmış gibi görüldüğü yeni bir konjonktürde, bu kez sosyalizme karşı olarak gelişen sözde sol bir milliyetçiliğin ve "hakiki" Kemalizmin kaynağı olmaya başladı. Şimdi, geleneksel bir aydın hareketinin yeni bir yön arayışı sırasında daha çok konjonktürel etkenlerle girdiği sosyalizan bir yoldan nasıl uzaklaştığını göstermek gerekiyor.

Yön dergisinin yayın hayatına başlaması, 27 Mayıs sonrası Türk siyasal hayatının en önemli olaylarından biriydi. Türkiye'nin çıkış yolunun sosyalizmden geçtiğini ima eden siyasal içerikli bir derginin o günkü koşullarda (aslında günümüz koşullarında bile) 30 bin satış rakamına ulaşması, Cumhuriyet tarihi boyunca eşi görülmemiş bir olaydı. Yabancı bir yazar, bu rakam için "o tarihlerde, politik-ideolojik bir süreli yayın için korkunc bir rakamdı bu," diyordu (Landau, 1978: 75).

Bu kadar geniş bir okuyucu kitlesi tarafından takip edilmesinin yanı sıra ilk sayısında yayımladığı bildiriye imza atan 1042 kişi arasında Türkiye'nin en çok tanınan etkili aydınlarının yer alması, *Yön*'ü bir anda Türk siyasal hayatının merkezine yerleştirmişti. *Yön* yalnızca kendisine yönelen bir dergi değil aynı zamanda çeşitli yönlerden taarruz edilen bir siyasal mihrak haline gelmişti.

Bir kez, dönemin Marksist yönelimli aydınları, potansiyel olarak işçi sınıfı eksenli bir sosyalist hareket içinde yer alabilecek pek çok aydının *Yön* etrafında toplanmış olduğunu görmüşler ve kendilerini var etmenin *Yön*’e karşı mücadele etmekle mümkün olabileceğini çabucak anlamışlardı. Kısa bir süre sonra Türkiye İşçi Partisi (TİP) Genel Başkanı olacak olan Mehmet Ali Aybar, *Yön*’ün ilk eldeki tezlerini eleştiren mektubunu kaleme aldığı anda derginin çıkışının üzerinden yalnızca 6 gün geçmişti. Aybar, *Yön* dergisinde yazdığı 26 Aralık 1961 tarihli mektubunda⁵ *Yön* bildirisinin ana temaları olan “kalkınma felsefesi”, “yeni devletçilik”, “planlı ekonomi” gibi kavramları “yuvarlak fomüller” olarak niteleyip, asıl sorunun “çalışan halk sınıflarının bağımsız bir politik kuvvet olarak ortaya çıkması” olduğunu vurgulayarak Yöncüleri “boş işlerle uğraşmak”la eleştirse bile (Aybar, 1961), bizzat *Yön*’ün kendisiyle uğraşmanın “boş bir iş” olmadığını farkındaydı. Nitekim, Aybar, TİP Genel Başkanlığına getirildikten sonra, başında bulunduğu partinin güçlenmesinin ancak *Yön* etrafında toplanmış bulunan aydınları yanına çekmekle mümkün olabileceğini görmüştü. Bu nedenle TİP, 17 Kasım 1963’teki mahalli seçimlere kadar olan dönemde enerjisinin önemlice bir bölümünü *Yön*’de yazıp çizen aydınları kazanmaya harcadı. Aybar’ın bu yöndeki ilk adımı, bizzat Doğan Avcıoğlu’nun kendisini parti yönetimine davet etmek oldu. Ankara’ya giderek Avcıoğlu’na şöyle diyordu: “Önereceğiz ve GYK seçilecek. ... Buyurun gelin, sizinle beraber olmasını istediğiniz arkadaşları da getirin ...” (aktaran Sargın, 2001: 94). Kesin olarak “red” cevabını aldığı anda ise *Yön*’ün içinden ya da dışından etkili aydınları kazanmak için büyük bir çaba harcadı. Aybar’ın mahalli seçimlerden sonra, 25 Kasım 1963’te yayımladığı genelge bu durumu belirgin bir şekilde gösterir. Aybar, genelgesinde, bir bölümü *Yön* saflarındaki aydınların isimlerini tek tek sayarak bunların TİP’e katılmasının önemini vurgular ve bunun TİP’in en büyük başarısı olduğunu ima eder, ki bu isimler arasında o tarihe kadar *Yön*’de kimileri başyazı olmak üzere mühim yazılar yazmış Sadun Aren de vardır (Kanbolat, 1979: 124-125).

Bunun yanında, 1960’lı yıllar boyunca TİP’in Türkiye hakkındaki temel tezlerini ve iktidar stratejisini oluştururken de daima *Yön*’e göre hareket

⁵ Mehmet Ali Aybar’ın *Yön*’e yazdığı mektubu edinmemi sağlayan arkadaşım Barış Ünlü’ye teşekkür ederim. Bu arada, Aybar’ın mektubunun *Yön*’e gönderilip gönderilmediğini bilmediğimizi de belirtmek isterim.

ettiğini söylemek mümkündür. Mehmet Ali Aybar'ın parti toplantılarındaki konuşmalarının Yöncü tezlere birer cevap niteliği taşıması bunun işareti sayılabilir.⁶ Bu konudaki bir başka gösterge, Behice Boran'ın o yıllardaki en önemli makalelerinin *Yön*'e karşı yazılmış olmasıdır.⁷

TİP'in kendisini *Yön*'e karşı tarif etmesinin yanı sıra, kendisini TİP'e karşı tarif eden Mihri Belli etrafındaki "eski tüfekler" in bu parti içindeki muhalefetlerini *Yön*'ün oluşturduğu bir tartışma çerçevesinin içinden gerçekleştirmeleri, *Yön*'ün dönemin sol hareketi içindeki etkililiğinin bir başka göstergesi sayılabilir. Mihri Belli'nin Yön Grubu ile ilişkisi, aslında bilinen tarihten çok daha öncesine dayanıyordu. *Yön* dergisi, Mehmet Ali Aybar'ın TİP Genel Başkanı olmasının ardından bu partinin siyaset yapma tarzına ilişkin eleştirel bir tartışma başlattığında, Mihri Belli, *Yön*'e yakın bir pozisyon tutmuştu. Belli, *Yön* ve TİP arasındaki sosyalizm tartışmalarına Mehmet Doğu takma adı ile 1962 yılında katılmış (Kanbolat, 1979: 17-18) ve TİP karşısındaki vaziyetini ilk kez *Yön*'de yayımlattığı "Sosyalizm Tartışmaları" başlıklı yazısında ortaya koymuştu (Belli, 1962). *Yön*'ün 1965 seçimlerinin ardından TİP'e yönelik ikinci eleştiri dalgası ise Mihri Belli grubunu bütünüyle içine çekmişti. *Yön*'ün "Strateji Tartışmaları" başlıklı eleştiri kampanyası sosyalist düşüncenin hangi maddi kuvvetlere dayanarak ve hangi yolla gerçekleşebileceğine ilişkin sorularla çerçevelenmişti. *Yön*, TİP'in işçi sınıfına ve öteki emekçi tabakalara dayalı sosyalizm perspektifi karşısında asker ve sivil aydınlardan mütesekkil "zinde kuvvetler" e dayanan ve millî demokratik devrim aşamasından sonra sosyalizme ulaşmayı hedefleyen bir perspektife sahipti. TİP içinde Mihri Belli önderliğindeki eğilim, bu çetin tartışmada Yön Hareketinin önerdiği stratejiyi benimsedi ve bu konudaki tartışmalara *Yön* dergisi sayfalarından katıldı. Mihri Belli ekibinin TİP'in Malatya kongresindeki muhalif propagandası da *Yön* üzerinden gerçekleştirildi.⁸ Dönemin sol hareketinin koşulları düşünüldüğünde sosyalizm perspektifi ve strateji tartışmaları bakımından

⁶ Bu konuda verilebilecek birçok örnekten biri, Aybar'ın TİP'in İstanbul II Kongresinde yaptığı konuşmadır. Aybar'ın burada yaptığı konuşma neredeyse bütünüyle Yöncü tezlerle ilişkin bir cevap niteliğindedir. Bu konuşma için bkz. (Sargın, 2001: 405-406).

⁷ Bazı örnekler için bkz. (Boran, 1964: 1962a; 1962b).

⁸ Mihri Belli'nin Millî Demokratik Devrim konusundaki ilk yazısı *Yön* de yayımlanmıştır (bkz. Belli, 1966). Bunun yanında Belli grubunun TİP'in Malatya Kongresinde ileri sürdüğü temel savlar da *Yön*'de yayımlanmıştır (bkz. Erdoğan, 1966).

Yön Hareketinin belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir.

Yön-Devrim Hareketinin etkililiği yalnızca sol açısından geçerli bir durum değildi. Dönemin sağ akımları da, kendilerini ortaya sürerken *Yön* karşısındaki tutumlarını açık etmek durumunda hissettiler. Bunun bir örneği o dönemde sağ hareketin en önde giden siması Süleyman Demirel'dir. Demirel, Adalet Partisi (AP) genel başkan adayı olduğu sırada Türkiye'nin sorunları hakkındaki görüşlerinin hangi görüşlerin karşıtı olduğunu açıklarken hasım olarak Doğan Avcıoğlu'nu seçmişti. Demirel, Türkiye'ye sunacağı reçeteyi 1964 yılının Kasım ayının ortalarında, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin büyük salonunda yapılan bir açikoturumda açıklarken kendisini aynı açık oturumdaki öteki konuşmacı Doğan Avcıoğlu'nun görüşlerine karşıtlık temelinde açıklamıştı (*Yön*, 1964). Aynı Demirel, bir süre sonra *Yön*'den "sol fikrin bütün idealistlerini ilk defa bir araya toplayan, yıkıcı, müteceviz yayınlarıyla bütün ihtilalci sosyalistlere ilk hücum işaretini vermiş olan haftalık dergi" diye bahsedecekti (*Yön*, 1965a).

Yön'ün sosyalizan bir söylemle siyasal hayatta yarattığı etki, iş çevrelerini de harekete geçirmişti. Derginin yayına başlamasından 5 gün sonra toplanan Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Meclisinin gündemi *Yön*'dü. Derginin yazdığına göre (*Yön*, 1962b), toplantı sırasında elinde *Yön* dergisiyle kürsüye çıkan Meclis üyesi Mümin Erkut, "memlekette bozguncu bir cereyanın harekete geçtiğini, özel teşebbüse son verecek bu cereyanın önlenmesi gerektiğini" söyleyerek *Yön* Bildirisini okudu ve buna imza atanların hepsinin "komünist" olduğunu iddia etti. Toplantıda *Yön* aleyhine bir kampanya başlatmak için 5 kişilik bir komite oluşturuldu. Yine *Yön*'ün yazdığına göre (*Yön*, 1962a), Meclis üyeleri, bir sonraki toplantılarında, "*Yön* gibi varakparelerin yaymaya çalıştığı fikirlerle mücadele için" 120 bin liralık bir fon oluşturdular. Bu fon, 1930'lu yıllarda *Kadro* tarafından savunulan devletçilik fikrine karşı çıkararak *Kooperatif* adlı alternatif bir dergi yayımlayan iktisatçı Ahmet Hamdi Başar yönetmenliğinde yeni bir dergi çıkarılması için kullanıldı. Başar, *Yön*'e karşı *Barış Dünyası* dergisini bu çevrelerin desteğiyle yeniden yayımlamaya başladı.⁹ İş çevrelerinin *Yön*'e karşı bu tutumu, derginin yaydığı fikirlerin devlet katındaki etkisinden kaynaklanıyordu.

⁹ Ahmet Hamdi Başar, *Barış Dünyası*'nın ilk sayısını 4 Şubat 1944 tarihinde yayımlamıştı. Aylık olarak yayımlanan ve kendisini "milliyetçi ve insancıl mecmua" olarak tarif eden dergi, 23 Haziran 1944 tarihli 21'inci sayısından sonra süresiz olarak kapatılmıştı (Koçak, 1996: 359).

Türkiye'nin 12 Mart'a doğru yol aldığı dönemde ordu içindeki ana eğilimlerin de Yön-Devrim Hareketi'ne göre oluştuğunu hatırlatmak, akımın etkililiğini vurgulamak bakımından yerinde olur. 9 Mart Cuntası olarak bilinen grup etrafında toplanan asker ve sivil aydınların bütün temel görüşleri ve sahip oldukları program Doğan Avcıoğlu'nun eseriydi.

Sosyalizmin aslında ne olduğunun, Türkiye için meydana getirilecek sosyalizan bir program ve devrimci stratejinin nasıl olması gerektiğinin Yöncü tezlere göre oluşturulması bir yana, dönemin sosyalist kuşağının fikri oluşumunda da Yön Hareketinin ciddi bir etkiye sahip olduğunu burada belirtmek gerekiyor. Pek çok başka örneğin yanı sıra şu üçü hayli çarpıcıdır: Bir süre sonra Dev-Genç Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü'nün hayatında çaldığı tek kitap Doğan Avcıoğlu'nun ünlü *Türkiye'nin Düzeni* kitabıdır. Kürkçü, Karl Marx'ın *Kapital*'inden önce bu kitabı okumuştur; çünkü kitabı okumayan bir devrimci genç, Kürkçü'nün kendi deyişiyle o dönemde "muteber sayılmamaktadır" (Atılğan, 2000c). Yine dönemin gençlik önderlerinden Aydın Çubukçu, bugünden geriye baktığında, *Yön*'ün bütün temel tezlerinin özetlendiği *Türkiye'nin Düzeni*'nin, daha sonra Marksist bir sosyalizme yönelecek kuşak üzerinde etkilerini şöyle açıklamaktadır: "... bu kitapta öne sürülen görüşler, sosyalist sol üzerinde tahrip edici ve kalıcı etkiler yaratmıştır. Mahir'in yazdıkları boydan boya oradan kopya edilmiştir. Denizler'in savunması büyük oranda oradan etkilenmiştir. Bütün siyasi hareketlerin programında yer alan argümanlar oradan alınmıştır. Türkiye'nin tanımı, Türkiye ve Osmanlı tarihine bakış hep oradan nakledilmiştir" (Atılğan, 2000c). Bunun yanında, sonradan sosyalist sol içinde önemli yerler edinecek pek çok kişi, sosyalizmle *Yön* aracılığıyla tanışmıştır. Örneğin, Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin (TBKP) Genel Sekreteri olarak 1987'de Türkiye'ye dönen, Türkiye Komünist Partisi'nin önde gelen isimlerinden Haydar Kutlu (Nabi Yağcı), siyasetle tanışmasının ve sosyalizme sempati duymasının *Yön* dergisi aracılığıyla olduğunu söylemektedir (Kutlu, 2000).

Buraya kadar anlatılanlar şunun içindi: Sosyalist hareket 1960'lı yıllarda farklı kanallardan gelişirken kendi yönünü önemli oranda *Yön*'e göre belirledi. TİP ve MDD, iktidar stratejilerini *Yön*'e karşıtlık ya da paralellik temelinde ortaya koydu. Bunun gibi, Türkiye üzerine yapılan analizlerde de *Yön* hep bir referans ya da karşı-referans noktası oldu. Yön-Devrim Hareketinin ordu

içinde politize olmuş subaylar üzerinde de önemli bir etkisi vardı. Sağda yer alan siyasi partiler ve sermaye kesimleri ise “sol” diye *Yön*'e karşı taarruz vaziyetindeydi. Fakat Marksizan yanları özenle törpülenmiş Yöncü tezlerin günümüzdeki etkileri bambaşka bir biçimde meydana çıkmaktadır. Marksizmden kaynaklanan sosyalist yönelişler zaman içinde Yöncü tezlerle hesaplaşa hesaplaşa mesafe kat ederken, bu tezlerden arta kalanlar sosyalizm ve sınıf temelli mücadele perspektifiyle arasına çok ciddi bir mesafe koyan bir kısım “ulusal solcu” Kemalist miras kalmıştır.

Yön-Devrim Hareketinin temel tezlerinin Türk siyasal hayatının gündemine yeniden girmesi 28 Şubat'a uzanan dönemde oldu. Elbette bu, kontrolün burjuva siyasal güçlerin elinden bir kez daha kaçmasıyla alakalıydı ve çok farklı çevreler, 28 Şubat gibi bir konjonktürde, akımın temel tezlerini, Türkiye için önerdiği programı ve bunu gerçekleştirmek için izlenmesi gereken yol hakkındaki görüşlerini yeniden hatırlamak ve hatırlatmak ihtiyacı hissettiler. Kimilerine göre, Türkiye'nin kritik dönemlerinde siyasal alana askeri müdahalelerin gerekliliği savunmak, Yön-Devrim Hareketinin bir mirasıydı ve öyleyse Yöncü tezlere karşı şimdi de mücadele edilmeliydi. Öteki tarafa göre ise, “2000 yılına kadar yaşayacağım ve haklı olduğum ortaya çıkacak” diyen (Atılğan 2000a; 2000e) Doğan Avcıoğlu'nun haklılığı siyasal gelişmeler ve olgular tarafından tescil edilmişti.

Yayın hayatına Doğan medya grubu bünyesinde 28 Şubat sürecinde başlayan ve siyasal alana askeri müdahaleyi örneğin Tansu Çiller'in görüşüyle eleştirmeyi temel amacı haline getiren *Yeni Ufuk* gazetesi, ülkede siyasal tansiyonun epeyce yükseklere çıktığı bir dönemde medyanın ordudan yana tutumunun köklerinin Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı *Devrim* gazetesinde bulunabileceği ve Türkiye'deki darbe girişimlerinin fikri yapısının siviller tarafından hazırlanageldiği iddialarını öne sürerken “elestirel” bir tutum takınmıştı. “İnceleme” sayfasında yazılanlar ilginçti:

Asker-siyaset ilişkisinin koyularak sürdüğü günümüzde, çeyrek asr önceesinde darbe girişimlerinin fikri altyapısını hazırlayan *Devrim* dergisini hatırlamanın tam sırası. İbret için, tarihin tekrarlandığının elle tutulur kanıtlarından biri olduğu için, aynı hikâyelerin artık dinleyici bulamaması için... (Hürkan, 1997).

28 Şubat yaşandıktan sonra, süregiden demokrasi tartışmalarının belirgin bir

tarafında yine Yön-Devrim Hareketi vardı. O sıralarda, ünlü bir gazeteci, sahip olduğu “yeni” demokrasi zihniyetini ifade edebilmek için bir zamanlar yazı işleri müdürü olduğu *Devrim*’in koleksiyonunu tekrar inceliyordu. Hasan Cemal, dünyaya bakışındaki değişim sürecini ve yeni kimliğini oluştururken hemen her konuda *Devrim* günlerindeki Hasan Cemal’le konuşuyor, Doğan Avcıoğlu’nu düşünüyor ve bütün iç tartışmasını aktardığı kitabı, “en çok satanlar listesi”nin tepesine yerleşiyordu. *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım* 1999’da gazete ve dergi haberlerinin, televizyon programlarının en çok konu edindiği kitaplardan biri oldu. Bu vesileyle, asker-siyaset ilişkisi, demokrasi zihniyeti gibi konular, Yön-Devrim Hareketinin tezlerine karşıtlık ya da yandaşlık temelinde epeyce tartışıldı.

Doğan Avcıoğlu ve temsil ettiği akımın görüşlerinin doğruluğunu savunanlar ise ayrı bir tarafı oluşturuyorlardı. Bir zamanlar *Yön* kurucusu olarak sağcı kesimlerin taarruzlarına maruz kalmakla birlikte şimdi MHP ile yaptığı görüşmelerle gündeme gelen İlhan Selçuk’un “Pencere”sindeki şu sözler, Doğan Avcıoğlu’nun Türkiye için önerdiği yönün haklılığının artık anlaşılması gerektiğine dair tartışmaların başlangıç işaretini veriyordu:

Bugün 12 Mart’ın yıldönümü... Doğan Avcıoğlu çıktı geldi, ağzında hiç eksik etmediği şıgarası; yüzünde alaycı bir gülümseme: ‘Ben,’ dedi, ‘sana söylemiyor muydum, Türkiye askersiz yapamaz diye...’ ... 2000 yılına 9 ay kaldı... Halk orduya siyasal partilerden daha çok güveniyor. Herkes askerci oldu. Medya açıktan 28 Şubatçılık yapıyor. Avcıoğlu’nun askerle ilişkisi, bugünkü medyatörlerin yanında solda sıfır kaldı. Doğan haklı mı çıktı?... (Selçuk, 1999).

Attilâ İlhan, Atatürkçü Düşünce Derneği gibi örgütlenmelerin etrafında toplanan siviller ve emekli askerler ile ordu çevrelerinin meydanlara çıkmaya başladığı 28 Şubat döneminde yazdığı şu satırlarla, sanki onların ihtiyaç duyduğu “yön”ü bulabilmeleri için Doğan Avcıoğlu’na ve dergilerine müracaat etmeleri gerektiğini salık verir gibiydi:

Yön Dergisinin, -hiç olmazsa- beş yıllık yayın serüvenindeki ‘köşe taşları’ yazıların -yeniden yayınlanması; -hem Sosyalist, hem Kemalist, hem Türkçü kesimden- ‘Ulusal Solcular’ın, fevkalade mütecessis ve faal oldukları bugünlerde yayınlanması, ne büyük bir hizmet olurdu! (İlhan, 1999).

Öte yandan, “fevkalade mütecessis ve faal bir hale gelmiş” gibi gözükən “ulusal solcular”ın örgütlenmiş ya da böyle bir yönelime girmiş kesimleri de yeniden *Yön*’ü hatırlamaktaydı. Bunun en önemli örneklerinden biri, kuruluş çalışmalarını hızlandıran Mümtaz Soysal ve Sina Akşın önderliğindeki yeni siyasi partidir (Bağımsız Cumhuriyet Hareketi). Daha parti hazırlıklarına girilmeden önce kendisiyle yaptığım görüşmede bugünkü fikirleriyle kurucusu olduğu *Yön* dergisi dönemindeki fikirleri arasında bir değişim olup olmadığına ilişkin sorumu “aynen aynı şekilde düşünüyorum” diye cevaplayan Profesör Mümtaz Soysal (Atılgan, 2000d), önderlik ettiği “Türkiye’yi sarsacak bir düzen değişikliği için kitleleri seferber edebilen devrimci sol bir parti”nin bildirisine, tıpkı *Yön* bildirisinde olduğu gibi, Türkiye’nin “yön duygusunu yitirmiş bir ülke” olduğunu belirterek başlıyor ve ülkeye vermek istedikleri “yön”ü açıklarken *Yön*’dekine çok benzer çözümler öneriyor (Cumhuriyet, 2001). Gelgörelim ki, en azından 1960’lı yılların ortalarına kadar *Yön* dergisinin bir kurucusu olarak sosyalizm sözcüğünün yaygınlaşmasına büyük emekler veren Soysal ve çevresi artık bu sözcüğü ağızına dahi almıyor.

Bunun yanında, Türkiye’nin çıkış yolu için temel kaynağın yine Kemalizm olabileceğini savunan bir kısım genç Kemalist *Yön* ve *Devrim* dergilerinden seçtikleri kimi yazıları yeniden yayımlıyorlar; bu konuda akla gelebilecek ilk dergi *İleri* ve yeniden yayımlanmaya başlayan *Türk Solu* oluyor. Şimdiki İşçi Partisi’nin merkez yayın organı niteliğindeki *Teori* dergisinde, örneğin Avrupa Birliği’ne karşı ulusal devletin savunulması fikri, *Yön*’den seçilmiş kimi yazılarla desteklenebiliyor.

Sonuç

Bu çalışmada, iki amacım vardı: Birincisi, Cumhuriyet tarihinin en etkili aydın hareketlerinden biri olan *Yön* Grubunun nasıl ortaya çıktığını, hangi mümkünlük koşullarında etkili olabildiğini ve ne türden temel tezlerle sahip olduğunu göstermek. İkincisi, bir zamanlar sol üzerinde önemli etkileri olan akımın günümüzde hangi siyasal projeler için bir kaynak teşkil ettiğini belirlemek.

Ortaya konulmak istenen tablo ortadadır: *Yön-Devrim* Hareketi, Türk siyasal hayatının özel bir döneminin arayışlarının bir ürünüydü. Türkiye’nin

kapitalistleşme ve dünya kapitalist sistemiyle bütünleşme sürecinin hızlandığı ve uluslararası ilişkiler bakımından ABD eksenli emperyalist sisteme eklenildiği DP döneminde ortaya çıkan muhalefet bloğu içinde bir eğilimi temsil ediyordu. 27 Mayıs ile birlikte bağımsız bir akım olarak ortaya çıktığında, SSCB'nin az gelişmiş ülkeler için teorize ettiği "kapitalist olmayan kalkınma yolu" modelinin Türkiye için de mümkün olabileceğini düşünen Yön aydınları, Kemalizm ile sosyalizm arasında pozitif bir ilişki kurulabildiğinde "kapitalist olmayan kalkınma modeli"nin Türkiye'ye özgü kuramını da oluşturabileceklerine kani idiler.

Yöncüler, Jön Türklerden Kemalistlere, oradan Kadroculara uzanan geleneksel Türk aydınlarının kalkınmak, batılılaşmak ve aydınlanmak gibi belli başlı bütün ideallerini paylaşıyorlardı. Başlıca sorunları, kendilerini önceleyen geleneksel aydınların, bu ideallerine neden bir türlü ulaşamadıklarını "teşhis" etmekte. Geleneksel "içtimai tabip"¹⁰ rolleriyle yeni bir yön arayışı içine girdiklerinde, Türkiye'nin yanı başındaki komşularından uzaklardaki az gelişmiş ülkelere kadar birçok yerde sosyalizan bir yöneliş hâkimdi. Bu ülkelerin, dönemin dünyasının gündemindeki "kalkınma yarışı"nda ön sıralara geçmesini sağlayan sosyalizm, Yöncülerin "süratli kalkınma" arayışlarına cevap verebilecek en kestirme yol olarak görünüyordu. Fakat ülke için bir yön ararken böyle bir yola girmek, geleneksel Türk aydınlarının takipçisi olan Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları için Kemalizm ile Marksizm, asker-sivil bürokrasi ile işçi sınıfı ve emekçi halk, milliyetçilik ile enternasyonalizm arasında kuramsal ve siyasal düzlemde bir dizi tehlikeli ilişki kurmayı gerektirmişti.

İlkelere bazılarının ima ettiği kavramsal benzerlik dışında Kemalizm ile Marksizm arasında pozitif bir ilişki kurulamayacağı; "bir albayın bir işçinin arkasından yürümeceğinin"¹¹; emperyalizme karşı mücadelenin sınıfsal bir temele oturtulmadığı müddetçe enternasyonal bir karakter

¹⁰ Deyim, Şerif Mardin'e aittir (1999: 18).

¹¹ Burada söylemek istediğim şeyin iyi anlaşılabilmesi için Ertuğrul Kürkçü'nün kendisiyle yaptığım görüşmede aktardığı tarihi bir "ders"i nakletmek istiyorum. 12 Mart Muhtırası'nın hemen ardından, fikirlerini almak üzere, devrimci gençlere karşı samimî bir ilgisi olan eski Millî Birlik Komitesi üyesi Albay Ahmet Yıldız ile görüşmeye giden Kürkçü, aralarındaki diyalogu şöyle aktarıyor: "Proletarya öncülüğü hikayesini bırakacaksınız," dedi. "Niye bırakacağız proletarya hikayesini," diye sordum. "Şimdi düşünsene bir albay bir işçinin arkasından yürür mü?" dedi. ... "Bir albay bir işçinin arkasından asla yürümez, bunu unutun. Orduyla, devrimci subaylarla mesai yapılacaktır. proletarya öncü olmayacak," dedi" (Atılğan, 2000c).

taşımayacağı ve milliyetçi bir çerçeveye hapsolmaya mahkûm olduğunun anlaşılması için yenilgiye uğrayan bir iktidar denemesinin bütün politik sonuçlarıyla yaşanması gerekecekti. 9 Mart darbe denemesiyle yaşanan yenilgi, Yön Hareketi bakımından bir dönüm noktası oldu. Yön-Devrim Hareketinin siyasal hayattan fülen silindiği bu tarihin ardından, Kemalizm ile Marksizm arasında vaktiyle kurulmak istenen pozitif ilişki koparılmaya başlandı. 9 Mart'ın ertesinde “Nerede hata yaptık, bilemiyorum. Düşünüyorum, bulamıyorum” diye soran Doğan Avcıoğlu (Cemal, 1999: 255), sorunun cevabını bulabilmek için Orta Asya bozkırlarında yaşayan ilk Türklere kadar inen tarih çalışmalarına gömüldü ve siyasal hayattan bütünüyle çekildi. Avcıoğlu ve Yön Hareketinin 1960'lı yıllardan itibaren oluşturdukları tarih, toplum ve siyaset kavrayışını kendileri açısından bereketli bir kaynak olarak değerlendiren günümüzün ulusal solcuları bu süreci sonuna kadar götürme eğilimi gösteriyorlar. Marksizmden uzaklaştıkları kadar Kemalizme secde eden, işçi sınıfı mücadelesine sırt çevirdikleri oranda “sınıf-u devlet”e yaklaşan, enternasyonalizmi karşılına aldıkları derecede milliyetçileşen günümüz ulusal solcuları Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının yön arayışları sırasında girdikleri sosyalizan yolu bütünüyle terk etmiş görünüyorlar. O yol, 9 Mart ile birlikte zaten yitirilmemiş miydi?

Kaynaklar

- Ahmad, Feroz (1996) *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. Çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Hİl.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad (1976) *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara: Bilgi.
- Alemdar, Korkmaz (1996) *İletişim ve Tarih*, Ankara: İmge.
- Aybar, Mehmet Ali (1961) *Yön Dergisine Mektup*, İstanbul: 26 Aralık.
- Atılın, Gökhan (2001) *Kemalizmle Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön ve Devrim*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Atılın, Gökhan (2000a) İlhan Selçuk ile Görüşme, İstanbul: 26 Ekim.
- _____ (2000b) Sadun Aren ile Görüşme, Ankara: 11 Ekim.
- _____ (2000c) Ertuğrul Kürkçü ile Görüşme, İstanbul: 27 Eylül.
- _____ (2000ç) Tark Ziya İkinci ile Görüşme, İstanbul: 26 Eylül.
- _____ (2000d) Mümtaz Soysal ile Görüşme, Ankara: 6 Eylül.
- _____ (2000e) Sevil Yurdakul ile Görüşme, Ankara: 3 Eylül.
- _____ (2000f) Aydın Çubukçu ile Görüşme, Ankara: 18 Temmuz.
- Avcıoğlu, Doğan (1965a) "Cumhuriyetin 42. Yılında", *Yön*, 4 (135): 3.
- _____ (1965b) "Azgelişmiş Ülkelerde Antiemperyalist Mücadele... Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu", *Yön*, 4 (111): 7-8.
- _____ (1963a) "SKD İstanbul Şubesi'nin Açılışında Konuşma", *Yön*, 2 (75): 9-10.
- _____ (1963b) "Sosyalizme Giden Yollar. Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", *Yön*, 2 (69): 8-9.
- _____ (1962) "Sosyalizm Anlayışımız", *Yön*, 1 (36): 3.
- _____ (1960a) "Menderes Hükümetlerinin Zayıf Tarafı", *Akis*, ? (103): 12-13.
- _____ (1960b) "İkinci Cumhuriyetin Anayasası", *Akis*, ?(101): 13-15.
- _____ (1959a) "Kalkınıyor muyuz?", *Forum*, 11 (122): 12-14.
- _____ (1959b) "Ortadoğu'da İktisadi Kalkınma", *Forum*, 10 (119): 13-15.
- _____ (1956) "Prof. Myrdal ve Kalkınma Meselesi", *Forum*, 4 (44): 19-20.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2000) *İhtilalin Mantiđi*, İstanbul: Simgce.
- Belli, Mihri [E. Tüfekçi] (1966) "Demokratik Devrim: Kiminle Beraber, Kime Karşı?", *Yön*, 5 (175): 10-11.
- _____ [Mehmet Doğu] (1962) "Sosyalizm Tartışmaları", *Yön*, 1 (48): 2.
- Birand, Mehmet Ali vd. (1995) *Demirkırat. Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Milliyet.
- Boran, Behice (1964) "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", *Sosyal Adalet*, 1 (8): 5-8.
- _____ (1962a) "Memleket Kalkınması ve Aydınlar" *Yeni Ufuklar*, 11 (124): 7-14.
- _____ (1962b) "Sosyalist Kültür Derneği Tartışması", *Vatan*, 22.08.1962: 2.
- Boratav, Korkut (1989) *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek.

- _____ (1980) *Gelir Dağılımı*. İstanbul: Gerçek.
- CHP Genel Sekreterliği (1961a) *Kalkınma Meselemiz*. Ankara: Rüzgârlı.
- _____ (1961b) *Ziraatimizin Bugünkü Meseleleri*. Ankara: Rüzgârlı.
- _____ (1959a) *Seçim Neticeleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Güven.
- _____ (1959b) *Şehirlere Akın ve Mesken Davamız*. Ankara: Güven.
- _____ (1958) *Devlet Personel Meselesi*. Ankara: Güven.
- Cumhuriyet* (20001) "Türkiye'yi Türkiye'den Yönetmek İçin", *Cumhuriyet*. 23 Mayıs.
- Erdoğan, Vahap (1966) "TIP Nereye Gidiyor?", *Yön*. 5 (189): 10-13.
- Ergin, Feridun (1983) "Hürriyet Partisi." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. 8, İstanbul: İletişim. 2087-2088.
- Erkanlı, Orhan (1972) *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*. İstanbul: Baha.
- Eroğul, Cem (1998) *Demokrat Parti. Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge.
- _____ (1990) "Çok Partili Düzenin Kuruluşu." *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.) içinde. İstanbul: Belge. 112-158.
- Hürkan, Serhat (1997) "Bir Cunta Dergisi: *Devrim*", *Yeni Ufuk*, 26 Haziran.
- İlhan, Attilâ (1999) "Yok Mu Bir 'Kabadayı'?", *Cumhuriyet*. 10 Mart
- İnuğur, Nuri (1992) *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti.
- Kabacalı, Alpay (1994) *Türk Basınında Demokrasi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kanbolat, Yahya (1979) *Olduğu Gibi*. Hatay: Bayır.
- Koçak, Cemil (1996) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) C.II*. İstanbul: İletişim.
- Kutlu, Haydar (2000) "Hayatımı Yeniden Anlamlandırdım" (Emel Armutçu ile söyleşi), *Hürriyet Pazar*. 3 Eylül 2000.
- Küçük, Yalçın (2002) *Şebeke "Network"*. İstanbul: YGS.
- _____ (1997) *Aydın Üzerine Tezler 5*. İstanbul: Tekin.
- _____ (1988) "Bir İç Savaş Örgütlenmesi Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti." *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* C. 6. İstanbul: İletişim. 1828-1831.
- _____ (1983) "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. I. İstanbul: İletişim. 138-144.
- Landau, Jacob M. (1978) *Türkiye'de Aşırı Akımlar*. Ankara: Turhan.
- Mardin, Şerif (1999) *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim.
- Özdemir, Hikmet (2000) *Doğan Avcıoğlu. Bir Jön Türk'ün Ardından*. Ankara: Bilgi.
- _____ (1995) *Tarih ve Politika*. İstanbul: İz.
- _____ (1989) *Rejim ve Asker*. İstanbul: Afa.
- Sargin, Nihat (2001) *TIP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler -I-*. İstanbul: Felis.
- Sarol, Mükerrrem (1983) *Bilinmeyen Menderes I*. İstanbul: Kervan.
- Savran, Sungur (1987) "1960. 1971. 1980: Toplumsal Mücadeleler. Askeri Müdahaleler." *11. Tez*. No: 6. 132-168.
- Seiçuk, İlhan (1999) "Doğan Haklı mı Çıktı?" *Cumhuriyet*. 12 Mart

Soysal, İlhani (1997) "Cemal Bey." *Aydın Üzerine Tezler-5*, Yalçın Küçük içinde. İstanbul: Tekin. 639-641.

Soysal, Mümtaz (1958) *Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma*, Ankara: SBF ve TODAİE.

Şaylan, Gencay (1983) "Cumhuriyet Bürokrasisi." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. 2, İstanbul: İletişim. 298-299.

Toker, Metin (2000) "Doğan Avcıoğlu." *Doğan Avcıoğlu. Bir Jön Türkün Ardından*, Hikmet Özdemir içinde. Ankara: Bilgi. 298-301.

_____ (1971) *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Ankara: Akis.

Tunçay, Mete (1997) "Siyasal Tarih (1950-1960)." *Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yön.) İstanbul: Cem. 177-184.

Tunçkanat, Haydar (1996) *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, İstanbul: Çağdaş.

Yalçın, Aydın (2000) "Ölümü Münasebetiyle Doğan Avcıoğlu." *Doğan Avcıoğlu. Bir Jön Türkün Ardından*, Hikmet Özdemir içinde. Ankara: Bilgi. 318-323.

Yön (1965a) "Yön ve Demirel", *Yön*, 4 (133): 4.

___ (1965l) "Toplum Kalkınması ve Gençlik", *Yön*, 4 (104): 10.

___ (1964f) "Açıkoturum: Kalkınmanın Yolu", *Yön*, 3 (87): 7-9.

___ (1962u) "Aşırı Milliyetçilik Şirket Kuruyor", *Yön*, 1 (5): 5.

___ (1962x) "Suçluların Telaşı", *Yön*, 1 (3): 12-13.

___ (1961f) "Yön Bildirisi", *Yön*, 1 (1): 12-13.